

Baderskan

**Fornlämning L1984:6592, Baderskan 1 & Mariefred 2:20, Mariefreds socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.**

Nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Baderskan

**Fornlämning L1984:6592, Baderskan 1 & Mariefred 2:20, Mariefreds socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.**

Nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

Under två dagar i maj månad år 2020 genomförde Sörmlands Arkeologi AB en arkeologisk förundersökning inom Baderskan som är det sist tillkomna kvarteret i centrala Mariefred. Namnet kommer av den tvättstuga och varmbadhus som uppfördes på platsen år 1915. Under 1700- och 1800-talet bestod området till stora delar av vatten. Den dåvarande strandlinjen låg då vid dagens Strandvägen. I förlängningen från Storgatan österut fanns en lång brygga som kallades för Stadsbron. I ett av förundersökningsschakten påträffades fundamentet till bryggan som bestod av utlagda stockar och stenar. I anslutning till konstruktionen fanns ett utkastlager med bland annat fynd av keramik och kritpipor från 1700-talets första hälft. I övriga schakt framkom endast sentida utfyllnadsmassor.

Rapporten laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställs från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliussgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Patrik Gustafsson Gillbrand
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2020

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 5

Mariefred

Baderskan

Resultat 6

Fyndmaterial

Datering & Utvärdering 13

Referenser 13

Arkiv

Administrativa uppgifter 14

Bilagor 15

Bilaga 1. Schakttabell

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivning

Bilaga 3. Fyndregister

Bilaga 4. Keramikanalys

Bilaga 5. Fotodokumentation

Figur 1. Utdrag ur Sverigekartan med förundersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000.
Källa: Lantmäteriet.

Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har mellan 2020-05-26 och 2020-05-27 genomfört en arkeologisk förundersökning inom fornlämning L1984:6592, fastigheterna Baderskan 1 och Mariefred 2:20, Mariefreds socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län (figur 1-5).

Bakgrunden till den arkeologiska förundersökningen var att Strängnäs kommun planerar att utöka byggrätten i detaljplanen för det gamla varmbadhuset i Mariefred. Det planerade arbetsföretaget innebär kompletterande bebyggelse för hotell, restaurant, café och liknande aktiviteter. Därtill ingår även en upprustning av en befintlig byggnad inom fastigheten.

De planerade ingreppen berör fornlämning L1984:6592, Mariefreds stadslager. Inom förundersökningsområdet har inga arkeologiska insatser tidigare utförts. I närheten har emellertid arkeologiska undersökningar bland annat påvisat 1,0-0,5 meter tjocka kulturlager med fynd och lämningar från 1600-1700-tal. Det aktuella arbetsområdet uppgick till en yta om cirka 1850 m² (figur 4).

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län (1st dnr 431-142-2020) enligt 2 kap. 13 § i Kulturmiljölagen (1988:950). Ansvarig för kostnaden var Strängnäs kommun.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand. I fält deltog även Lars Norberg. Båda är verksamma som arkeologer vid Sörmlands Arkeologi AB.

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att fastställa och dokumentera fornlämningens omfattning samt tillvarata fynd. Därtill ska resultaten ge länsstyrelsens underlag inför fortsatta åtgärder och kunna användas som planeringsunderlag för Strängnäs kommun.

Metod

Vid förundersökningen öppnades totalt sex schakt, cirka 10,0 - 4,0 meter långa, 4,0 - 2,5 meter breda samt 1,4-0,5 meter djupa, med grävmaskin inom den aktuella ytan (figur 8 & bilaga 1). Inom förundersökningsområdet fanns det rikligt med el- och teleledningar samt ett flertal vatten- och avloppsanläggningar, vilka påverkade placeringen av schakten. De intensivt undersökta ytorna uppgick sammanlagt till cirka 115 m².

Förundersökningschakten grävdes skiktvis ned till det att konstruktioner eller kulturlager påträffades. Öppnade ytor rensades kontinuerligt för hand. Om inget av

arkeologiskt intresse framkom grävdes schakten ned till undergrunden. En påträffad konstruktion undersöktes i sin helhet efter samtal med länsstyrelsen (2020-05-27). Fynd samlades in och relaterades till respektive kontext. Föremål med daterande och karakteriserande egenskaper prioriterades vid insamling.

Schakt, topografi och påträffade lämningar dokumenterades digitalt med RTK-GPS och beskrevs i text. Ett representativt urval av översikter och detaljer samt schakt fotodokumenterades.

Analys

Per-Arne Åkerhagen analyserade fynd av kritpipor som framkom vid den arkeologiska förundersökningen (mejl, daterat 2020-09-28).

Fynd av keramik analyserades av Mikael Johansson, Arkeo Keramikanalys (bilaga 4).

Syftet med analyserna var att skapa ett kronologiskt underlag för en diskussion angående fornlämningens datering.

Topografi & kulturmiljö

Mariefred

Strax söder om Mariefred ligger Gripsholms slott, en ursprungligen medeltida borganläggning som kan knytas till Bo Jonsson Grip och det sena 1300-talet (Schnell 1970, s. 23). Under senmedeltid innehades borgen av Sten Sture d:ä, vilken år 1493 donerade mark inom nuvarande Mariefred till Kartusianerorden. Klostret döptes till *Monasterium Pacis Mariae*, vilket också gav staden dess namn (*ibid.* s. 29ff & s. 52). Klostret var det sista som etablerades i Sverige innan reformationen och ett av de första som indrogs till Kronan (Clemenson 1989, s. 7). Dendrodateringar från rustbädden till klostrets grundmurar visar att åtminstone delar av anläggningen uppfördes efter åren 1507-1509 och att begränsningsmuren började byggas först år 1514. Rivningen i samband med reformationen tycks ha varit grundlig, vilket tolkats som att tegel och annat byggmaterial återanvändes i samband med Gustav Vasas ombyggnad av Gripsholms slott (Beronius-Jörpeland 1993, s. 28).

En tidig bebyggelse kan ha vuxit fram i anslutning till klostret eftersom det bör ha funnits behov av till exempel specialiserade hantverkare vid uppförandet av klosteranläggningen och/eller Gustav Vasas omfattande om- och nybyggnation av Gripsholm. Därtill utfärdade hertig Karl stadsprivilegier för Mariefred år 1605, vilket styrker antagandet att platsen även dessförinnan hyste någon form av tätortsbebyggelse, kanske i form av en handelsplats (Ahlberg 2005, s. 501). Detta indikerar också av att hertigen gav orten vissa privilegier

redan under 1590-talet (Schnell 1970, s. 52). Det finns emellertid ännu inga arkeologiska belägg som bekräftar detta.

Under 1600-talet drabbades orten av tre större bränder, varav den första skedde på 1630-talet. Troligen brann det igen på 1640-talet och år 1682 förstördes i stort sett hela Mariefred i en omfattande brand (Gustafsson 1997, s. 13, Schnell 1970, s. 56ff). Uppgifter visar också att även kyrkan, som uppfördes under åren 1621-1624, skadades svårt vid det tillfället (Westlund 1945, s. 10).

Baderskan

I det centrala Mariefred är Baderskan det sist bildade kvarteret. Namnet kommer av att stadsfullmäktige fattade beslut om att en tvättstuga och varmbadhus skulle uppföras i staden. År 1915 stod anläggningen klar. År 1970 stängde inrättningen och en turistbyrå öppnade i lokalen. År 1973 såldes fastigheten och året efter öppnande en restaurang, som år 1986 bytte namn till Strandrestaurangen (Lundberg 1997, s. 148ff).

Enligt det äldre kartmaterialet från 1700- och 1800-talet bestod området till stora delar av vatten. Den dåvarande strandlinjen fanns vid dagens Strandvägen. I förlängningen från Storgatan österut fanns en lång brygga i öst-västlig riktning. På en karta från år

1759 omnämns bryggan som *Stadsbron* (SMA, LMA 04-mar-8, 04-mar-16, Lundberg 1997, s. 147. Se även figur 10).

I väster ansluter Baderskan till kvarteret Kantorn. På en karta från år 1759 framgår det att den östra tomtens inom Kantorn var av officiell karaktär (SMA). På platsen fanns *Nya Tull Stället* samt en *Lastageplats*, som understryker hur viktig stadsbryggan bör ha varit för Mariefred. Tullstället var i bruk från år 1759 fram till det att Mariefred befriades från landtullen år 1781 (Gustafson & Lundberg 1997, s. 136f).

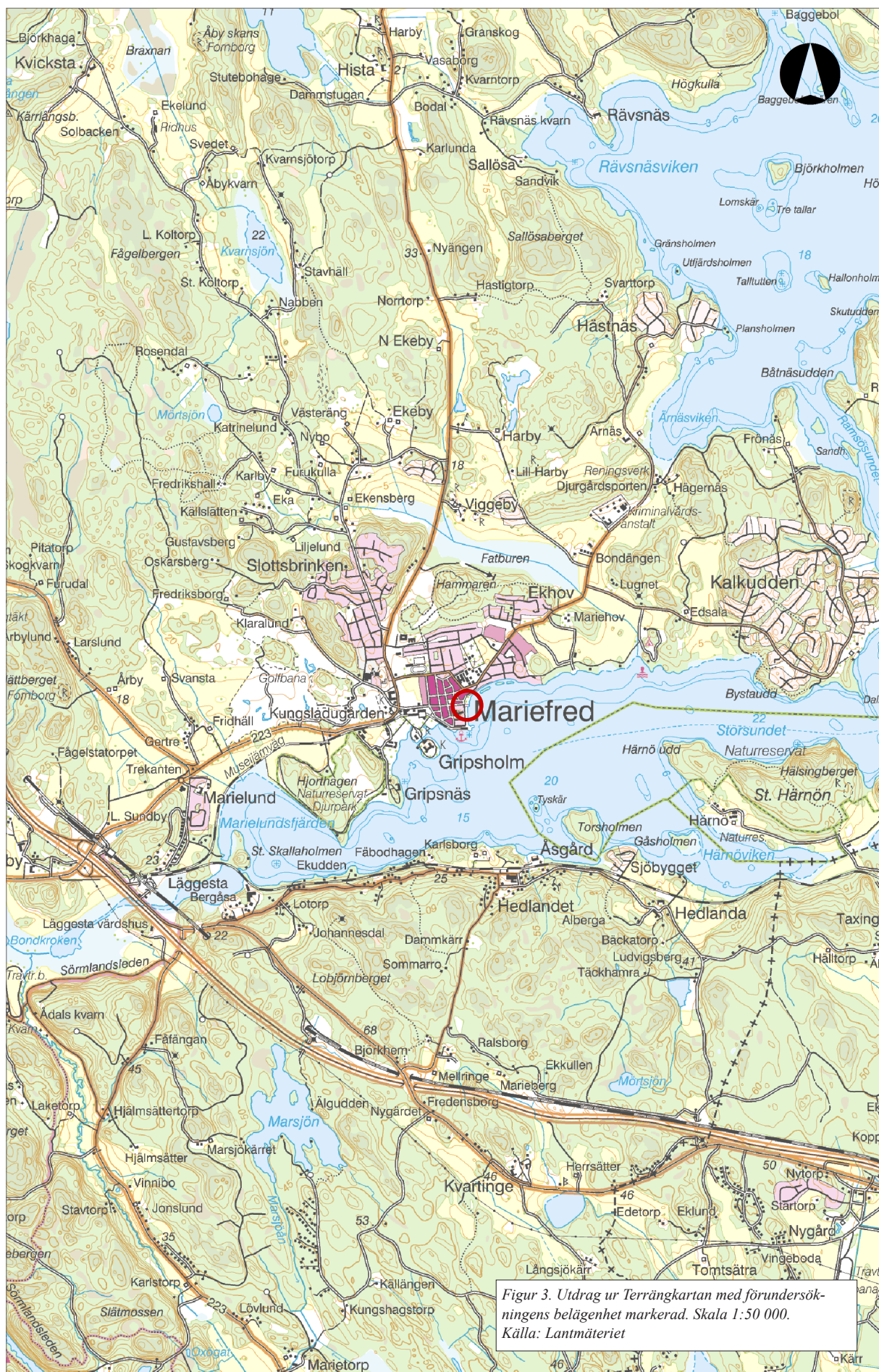
Av de äldre kartorna framgår det även att strandkanten försköts österut över tid, förmodligen för att staden lät fylla ut stranden. Under början av 1900-talet benämndes det nya landområdet för *Sjötorget*. Den tidigare stadsbryggan fanns fortfarande kvar i form av en pir och kallades nu för *Hamnbron* (figur 6 & 7). Under 1800-talet kom stadens centrala brygga att flyttas till sitt nuvarande läge, den så kallade Ångbåtsbryggan.

Resultat

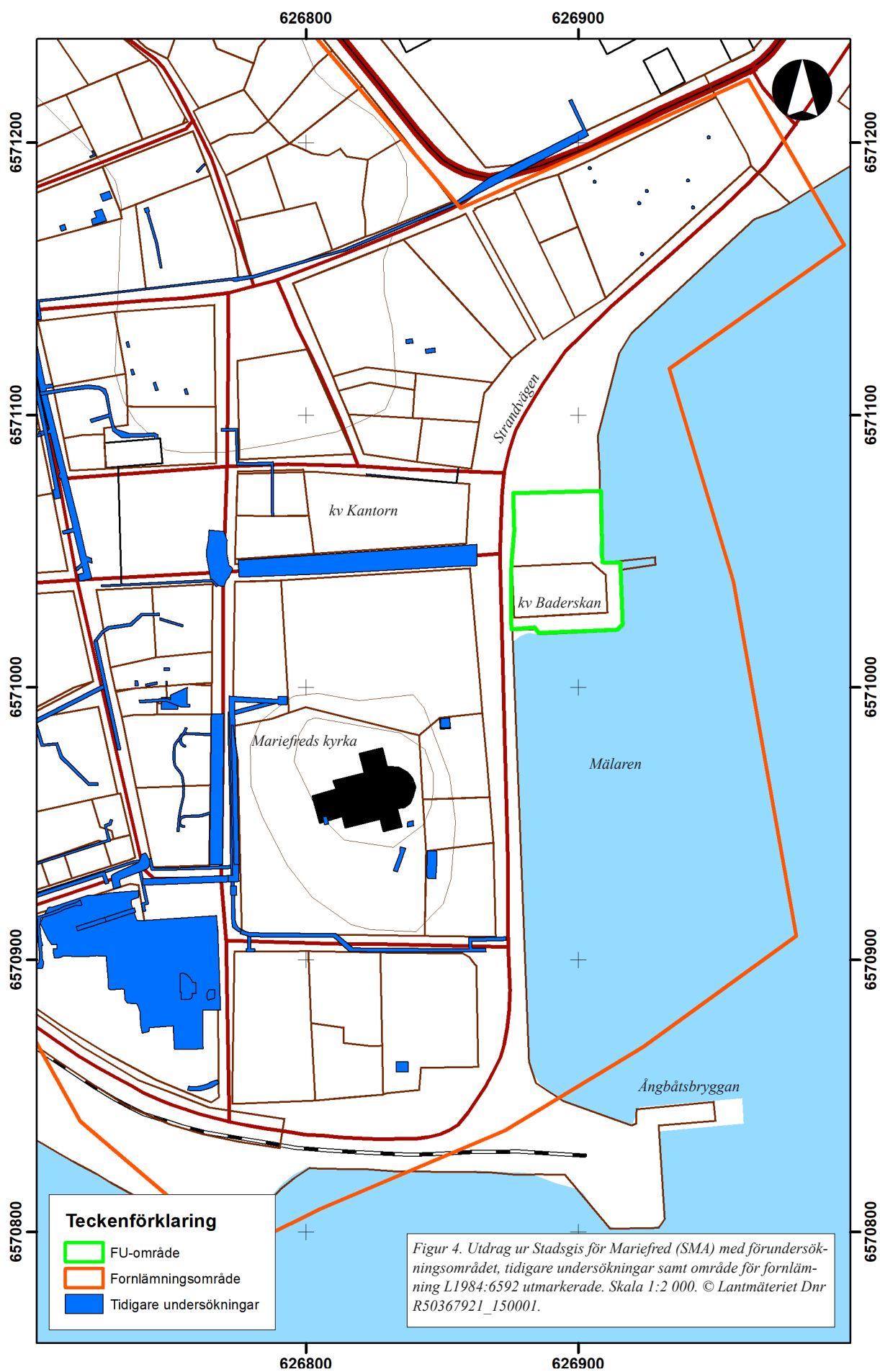
Förundersökningsområdet var beläget cirka 3 meter över havet. I områdets södra del finns en stående bygg-

Figur 2. Vy mot den södra delen av förundersökningsområdet och den så kallade Strandrestaurangen (den gula byggnaden till höger i bild) som ursprungligen uppfördes som tvättstuga och varmbadhus år 1915. Bilden är tagen från söder. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

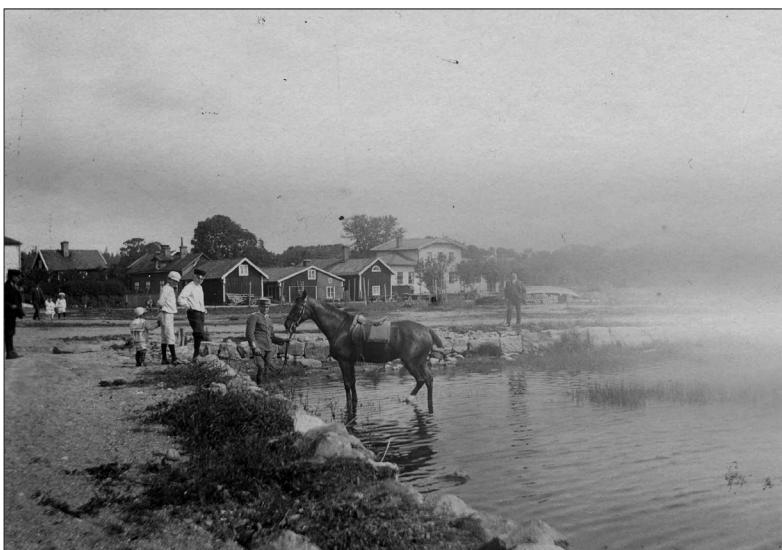
Figur 3. Utdrag ur Terrängkartan med förundersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000.
Källa: Lantmäteriet

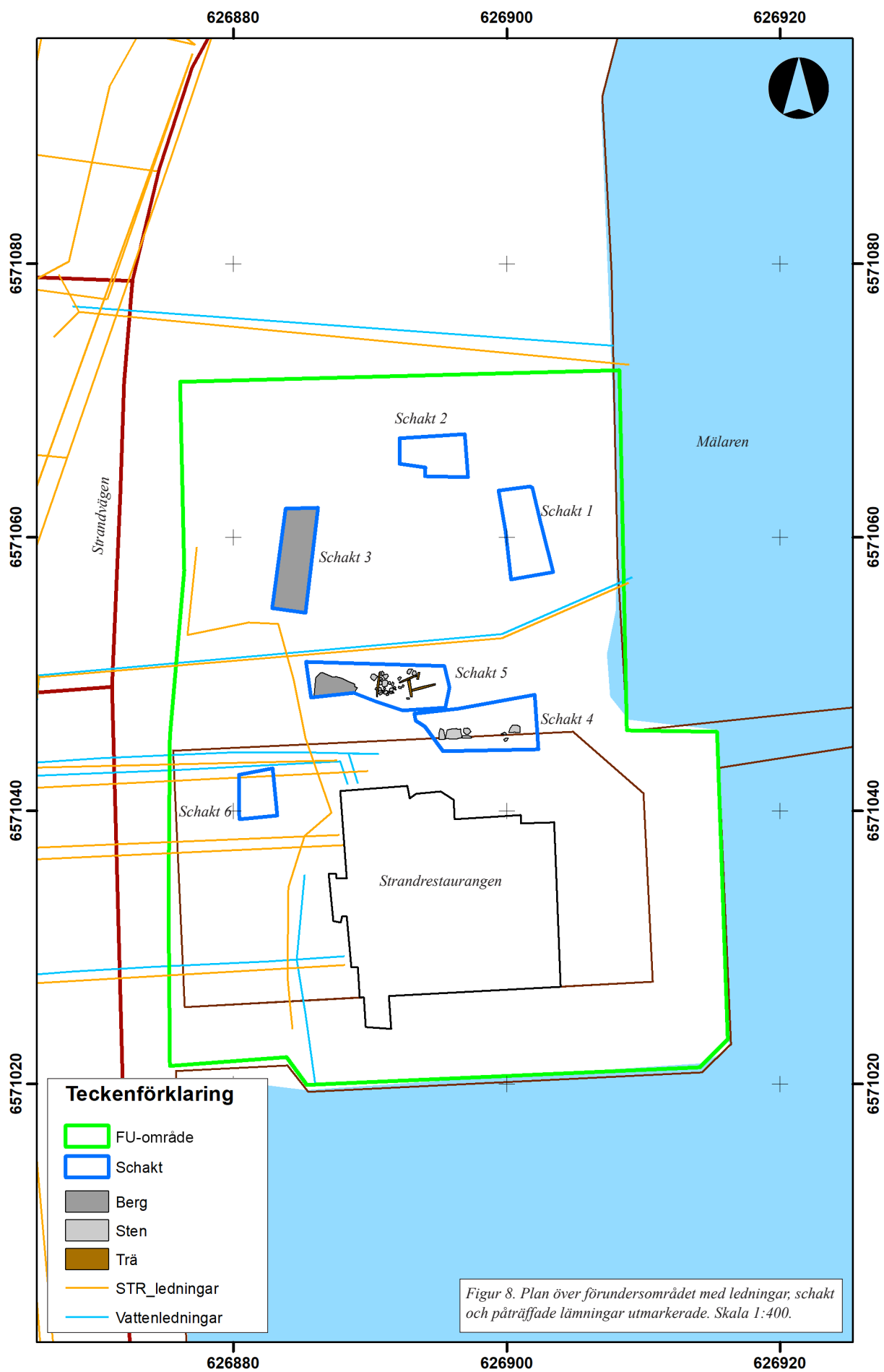

Figur 5. Översikt över den norra delen av förundersökningsområdet sett från Mälaren mot Mariefreds centrum. I bildens vänstra kant anas den gula Strandrestaurangen. Bilden är tagen från öster. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 6. Fotografi över det så kallade Sjötorget, Strandvägen och kv Krukmakaren. Förundersökningsområdet finns strax utanför bildens nedre högra hörn. Bilden är tagen från sydväst. Källa: Mariefreds Hembygdsförening, S-V:194. Fotograf: Lindmarks Atljé, 1906.

Figur 7. Fotografi över det så kallade Sjötorget och gamla hamnbron. Sjötorget är det område där strandvägen gör en sväng idag (se figur 6). Hamnbron var en förlängning av Storgatan och motsvarar platsen för en tidigare brygga. Bilden är tagen från östsyd-öst. Källa: Mariefreds Hembygdsförening, S-V:244. Fotograf okänd, 1908-1910.

nad, den så kallade Strandrestaurangen. Ytorna närmast runt byggnaden var grusade, medan den norra delen av arbetsområdet utgjordes av parkmark (figur 5).

I schakt 1, 2, 4 och 6 påträffades metertjocka utfyllnadsmassor i form av grus, sten, trä och sopor från 1900-talets början ner till undergrunden som bestod av silt eller lera (bilaga 1). I schakt 3 framkom berg inom hela den öppnade ytan under förnan. I schakt 4 påträffades en stenskonning, som troligtvis anlades i syfte att förstärka markytan runt det tidigare varmbadhuset (figur 8 & bilaga 5).

I den västra delen av schakt 5 framkom en bergklack på cirka 0,5 meter under markytan. Öster därom, cirka 1 meter under markytan, påträffades ett cirka 0,10 meter tjockt utkastlager av sand, träflis, djurben, glas och spik som inte tillvaratogs (bilaga 5). Därtill framkom fynd i form av yngre rödgods, fajans, stengods, kritpipor, järnbeslag och sänkestenar som samlades in (se nedan, bilaga 1, 3 & 5).

Lagret fanns runt en konstruktion, cirka 4,5 x 2,0 meter stor (**A1**). Den bestod av utlagda stockar och stenar som vilade på lera (figur 9, bilaga 1, 2 & 5). Anläggningen sammanfaller med en brygga som finns avbildad på en karta från 1700-talet (figur 10). Av den anledningen bör A1 utgöra ett fundament till bryggan. Bergklacken

i schaktets västra del har förmodligen även den ingått i bryggkonstruktionen.

Fyndmaterial

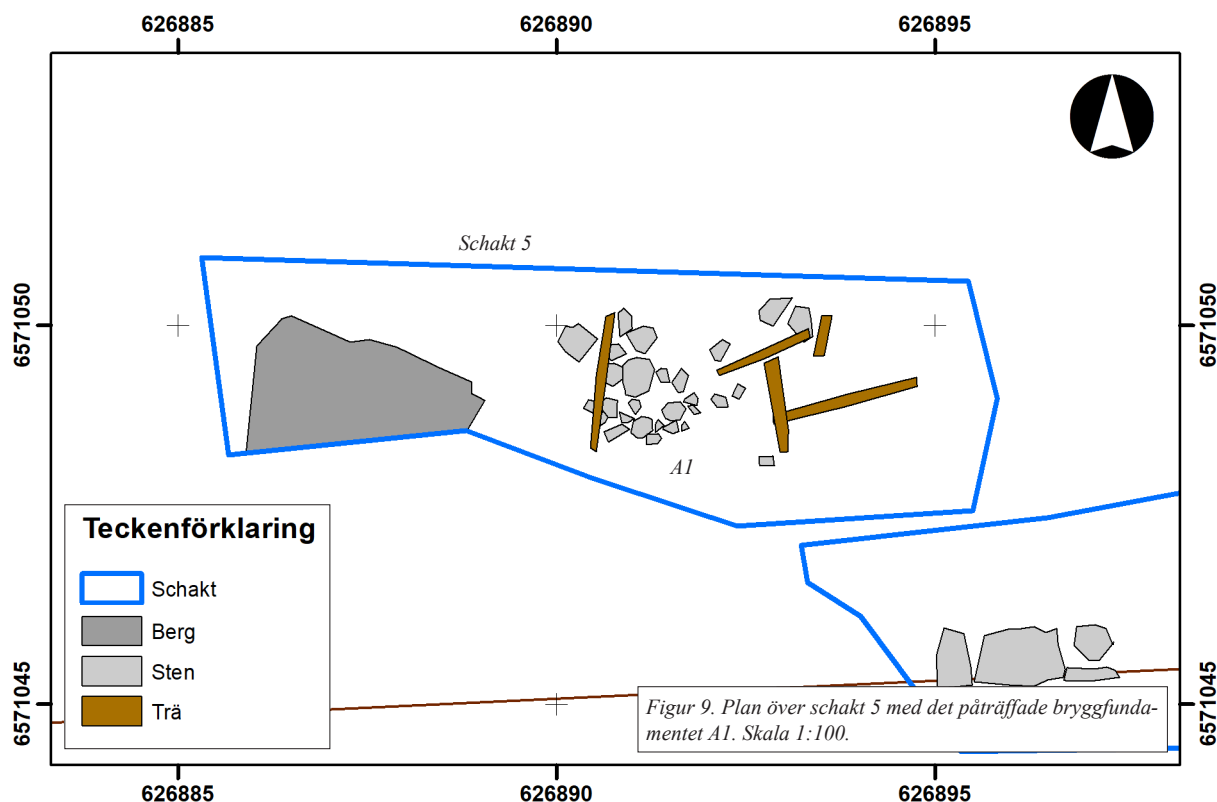
Vid den arkeologiska undersökningen samlades sammanlagt 44 fynd in som fördelar sig på 20 fyndposter (bilaga 3). Föremålen representeras av materialgrupperna keramik, kritpipor, metall och sten. Samtliga insamlade fynd påträffades i schakt 5

Keramik

Kategorin utgör den näst största materialgruppen av det samlade antalet fynd och har analyserats av Mikael Johansson (bilaga 4).

Vid förundersökningen påträffades två små skärvor från tallrikar/fat av *fajans* (F7 & F8). Fynden har gulaktigt gods med heltäckande vit tennglasyr på både in- och utsida. F7 kan eventuellt vara producerat i Sverige. Fajans började inte tillverkas i Sverige förrän år 1726 i AB Rörstrands fabrik (Johansson 2006, s. 87). F8 uppvisar även en dekor med blå penselstreck, vilket tyder på att den förmodligen tillverkades i Holland. Skärvan kan dateras till sent 1600-tal eller det tidigt 1700-tal.

Det framkom även två fragment av *stengods* (CII) från dryckeskrus tillverkade i området runt Westerwald i Tyskland (F9 & F10). Godset är genomgående helt

sintrat och har utvändigt blå och grå saltglasyr. F9 är ett litet fragment från krusets hals/bukparti. F10 är en bottenbit vars storlek och utformning tyder på att det rör sig om en typ av rundbukigt krus som på tyska kallas *Kugelbauchkrug*. De tillverkades under 1600-talets andra hälft och 1700-talets början.

Den vanligaste typen av keramik som påträffades var **yngre rödgods (BII4)**, det vill säga blyglaserat lergods med röd godsfärg. Kärnen kan i huvudsak knytas till kökets aktiviteter och matbordets dukning. Flertalet av skärvorna som framkom vid förundersökningen saknade emellertid glasyr, på grund av den fuktiga miljön de legat i. Skärvorna var att betrakta som anonyma och samlades därför inte in.

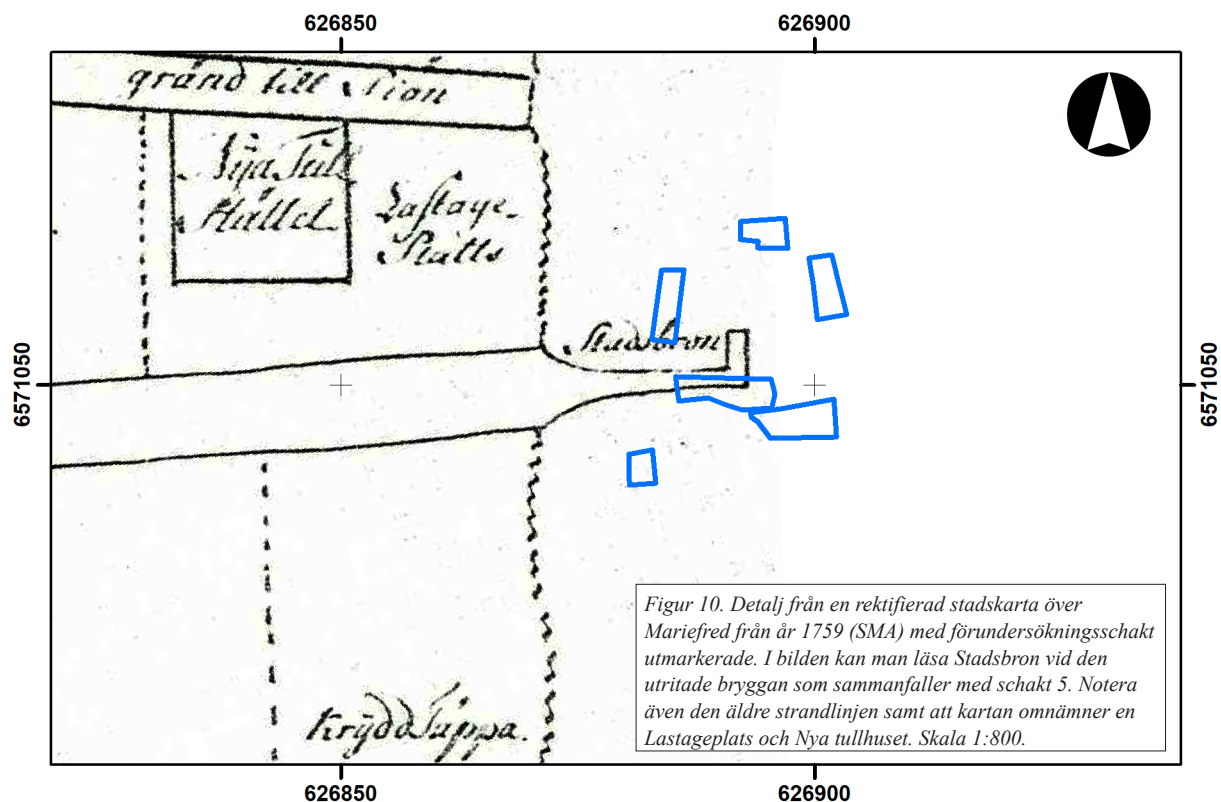
Den keramik som tillvaratogs innehåller delar av fem olika kärl (F2-F6). Enligt den utförda analysen uppvisar blyglasyn på majoriteten av fynden en svartbrun färg. Ursprungligen bör de ha haft färgtoner i brunt, gult och eventuellt grönt. Anledningen till missfärgningen står att finna i den vattensjuka miljön som keramiken en gång deponerades i (bilaga 5).

F2 utgörs av tre fragment från en, under 1700-talet vanligt förekommande, kruka med hank (se figur 1 i bilaga 4). F3 består av tre skärvor av ett lågt fat eller tallrik med invändig glasyr från 1700-talet. Under den missfärgade glasyn anas att den är anlagd på ett hel-

täckande lager vitlere-engobe. Metoden syftade till att skapa en fylligare färgton. Det var vanligt att fat av den här typen och från tidsperioden hade en av kopparoxid grönfärgad glasyr (se figur 1 i bilaga 4). F4 utgörs av två större bitar keramik från en kruka med heltäckande glasyr på både in- och utsida. Den utvändiga glasyn har, av den miljö som keramiken legat i, antagit en mörk metallisk glans. På utsidan finns även spår av dekor i form av streck och organiska former målat med vitlera. Krukor av denna typ började tillverkas vid slutet av 1600-talet men var även populära under 1700-talets första hälft. F5 är en mynningsbit med invändig gulgrön glasyr (se figur 2 i bilaga 4). Formen på mynningen är av en typ som introducerades på trebensgrytor under början 1600-talet och som levde vidare in i det tidiga 1700-talet. F6 är ett mynningsfragment till en skål med hänkel som har en dekor i vitlera på skålens insida. Mönstret utgörs av två koncentrisk linjer och en våglinje som förekom på skålar redan under 1600-talet. Skålens form och inåtlutande mynningskant tyder dock på en datering till 1700-tal (se figur 2 i bilaga 4).

Kritpipor

Vid förundersökningen påträffades relativt rikligt med kritpipor (F11-F16). Pipor av lera var en skör produkt och kan därför betraktas som en tidig slit- och slängvara. Av den anledningen är pipor vanligen fragmenterade. Bruket att röka tobak i pipa i Sverige spreds

med hemvändande sjömän samt soldater genom kontakten med "Nya Världen" under det sena 1500- och tidiga 1600-talet.

Sammanlagt framkom 17 anonyma pipskaft (F12) samt tre pipskaft ornerade med taggband- och rilldekor (F13). De senare kan troligen dateras till 1700-talet. Vidare påträffades fyra piphuvuden (F14-F16), varav den första är fragmenterad och kan på formmässiga grunder förmodligen dateras till 1700-tal (bilaga 3).

De fynd som närmare gått att tidsbestämma utgörs av F15 som uppvisar en klackstämpel med bokstäverna SH med en krona över. Förmodligen är den tillverkad i Holland av Steven de Jong mellan åren 1730-1740. Övriga identifierade pipor är tillverkade i Stockholm (F14 & F16). Den förstnämnda är stämplad med N/3 och har troligen producerats vid Olof Forsbergs pipfabrik mellan åren 1729-1759. Den senare pipan är dekorerad med en krönt vapensköld med en grip. Vid klacken finns även ett krönt A och krönt O. Det betyder att pipan tillverkades av Anders Örnbeck mellan åren 1751-1760 (bilaga 3 & 5).

Metall

Det påträffades relativt rikligt med spik, vilka inte tillvaratogs. Däremot sparades ett *gångjärn* (F18) och ett *fönsterbeslag* (F19) av järn som på formmässiga grunder eventuellt kan vara från 1700-talet (bilaga 3).

Vidare påträffades en *nål* av en kopparlegering, troligen mässing (F20). Den liknar en lång knappnål och är tillverkad i ett stycke. Föremålet har en oklar datering men kan på grund av dess storlek ha fungerat som en hatt- eller hårnål (bilaga 3).

Sten

Vid förundersökningen samlades även fyra föremål av sten in. F1 består av två olika *eldslagningsflintor* med brukssretuscher och båda är sekundärt brända. Föremålstypen förekommer under både förhistorisk och historisk tid (bilaga 3).

Därtill påträffades två fynd som får betecknas som typiska för en tidigare vattendränkt miljö. Föremålen består av två *sänkestenar* (F17). I det här fallet av små ovala stenar inslagna i näver (bilaga 3 & 5). Sänken av samma typ daterade till medeltid har till exempel påträffats i Slottsfjärden i Kalmar (SHM, Sök i samlingarna). Sänketyper var dock i bruk in på 1900-talet (Nordiska museet, digitalt museum).

i det sena 1600-talet (se ovan). Det kan i sin tur indikera på att bryggfundamentet uppfördes under slutet av det århundradet. Därutöver framkom även fynd som knyter an till fiskerinäringen i staden vid den aktuella tiden.

Föremålen har deponerats i ett utkastlager som bildats i anslutning till fundamentet av Mariefreds stadsbrygga. Bryggan finns även utmarkerad på kartor från 1700-talet. Övriga ytor inom förundersökningsområdet bestod vid den aktuella tiden av vatten.

År 1821 anlände det första ångbåten till Mariefred. Den dåvarande bryggan var dock byggd för den nya båttypen. Det medförde att en ny kaj/brygga anlades mellan stadens sydöstra strand och Kölnsholmen år 1834 (Schnell 1970, s. 89). Idag benämns platsen som Ångbåtsbryggan. Förmodligen användes båda bryggorna parallellt under 1800-talet, vilket framgår av en karta från år 1856 (LMS Lj-113). Efter övergivandet av den gamla Stadsbron lät man även stensko och fylla ut delar av den grunda viken vid Baderskan för att vinna mark. Det nya landområdet benämndes då för *Sjötorget*. Det fanns dock fortfarande en rest kvar av stadsbron i form av en markfast pir som kallades *Hamnbron* under början av 1900-talet (figur 6 & 7). Markarbetet verkar tidsmässigt sammanfalla med en uppgift om att stadens södra strand fylldes ut mellan åren 1898 och 1902 (Schnell 1970, s. 89). Slutligen år 1915 uppfördes den bad- och tvättinrättning som namngett kvarteret.

Den arkeologiska förundersökningen genomfördes inom ett cirka 1850 m² stort område. Bevarade lämningar var begränsade i sin utbredning, varför de kunde undersökas i sin helhet inom ramen för den arkeologiska förundersökningen. De öppnade ytorna lades igen efter avslutad förundersökning.

Fältningsfasen för den arkeologiska förundersökningen genomfördes i enlighet med undersökningsplanen och den påträffade anläggningen undersöktes och dokumenterades i sin helhet.

I första hand har föremål med daterade egenskaper prioriterats vid insamlandet och som i huvudsak kan relaterats till lager eller anläggning. Majoriteten av fynden utgörs av keramik och kritpipor.

Resultaten från den arkeologiska förundersökningen visar även att fornlämningens mer perifera områden kan ge ny arkeologisk information. Kunskap som belyser hur ett område brukas och förändras över tid.

Datering & utvärdering

De föremål som mer precist går att datera utgörs av keramik och kritpipor. I huvudsak härrör de från 1700-talets första hälft och mitt. Möjligen går några fynd att placera

Referenser

Ahlberg, Nils. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Institutionen för landskapsplanering Ultuna Uppsala.

Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Diss. Stockholm.

Beronius-Jörpeland, Lena. 1993. *Kartusianerklostret*. Kv. Källaren, Mariefred, Södermanland. Arkeologisk undersökning. RAÄ. *UV Stockholm, Rapport 1993:53*. Stockholm.

Clemenson, Carl-Johan. 1989. *Monasterium Pacis Mariae in Gripszhalm. Jämte uppgifter om andra svenska klostrens och klosterträdgårdars öden*. Sörm-ländska handlingar 48. Nyköping.

Digitala Fastighetskartan. Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

Gustafson, Anna-Greta. 1997. Stadsbranden. I: *Fyra stadskvarter i Mariefred. Borgmästaren, Fabrikören, Kantorn, Baderskan*. Anna-Greta Gustafson & Gustav Lundberg. Mariefreds hembygdsförening. Mariefred.

Gustafson, Anna-Greta & Lundberg, Gustav. 1997. *Fyra stadskvarter i Mariefred: Borgmästaren, Fabrikören, Kantorn, Baderskan*. Mariefreds hembygdsförening. Mariefred.

Johansson, Mikael. 2006. Keramiken från kvarteret Svalan I: *Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan – Ca 1440-1640*. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Michél Carlsson & John Hedlund. Arkeologisk undersökning 1991. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen. Arkeologisk rapport 2006:10. Stockholm.

Lundberg, Gustav. 1997. Kvarteret Baderskan. I: *Fyra stadskvarter i Mariefred. Borgmästaren, Fabrikören, Kantorn, Baderskan*. Anna-Greta Gustafson & Gustav Lundberg. Mariefreds hembygdsförening. Mariefred.

Schnell, Ivar. 1970. *Mariefreds stad*. Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivning för hembygdsundervisning nr 24. Nyköping.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Södermanlands län. Källa: Lantmäteriet.

Åkerhagen, Per-Arne. Analys av kritpipor från Baderskan. mejl 2020-09-28

Arkiv

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA), Arkivsök. Akt nr 04-mar-8. Grundkarta, Mariefred, år 1799. Akt nr 04-mar-16, Karta, Mariefred, år 1824.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), Arkivsök. Akt nr 04-mar-8. Grundkarta, Mariefred, år 1799.

Akt nr Lj-113. Ljungrens atlas, Mariefreds stad, år 1856.

Mariefreds hembygdsförening
Foto: S-V:195 och S-V:244

Nordiska museet, digitalt museum.
<https://digitaltmuseum.se/011023721336/natsanke>,
Id nr NM.0216602A-E.

Statens historiska museer (SHM), Sök i samlingarna.
<http://mis.historiska.se/mis/sok/fid.asp?fid=528417>
inv nr 21144:874

Sörmlands museums arkiv & bibliotek (SMA)
Situations Carta ifrån och öfver Mariefreds stad.
Grundritning med vägar och tullar, år 1759.

StadsGis Mariefred. SR-GIS 2015, upprättat av Björn Pettersson, Sörmlands museum. Nyköping.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2007
Länsstyrelsens dnr: 431-142-2020
Tid för undersökningen: 2020-05-26 – 2020-05-27
Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand & Lars Norberg
Belägenhet: N (x) 6571021,32 E (y) 626875,37
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: Extensivt 1850 m², intensivt 115 m².

Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material.

Fynd med nr 1-20 förvaras vid Sörmlands Arkeologi

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt nr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	6,5	2,7	1,3	0,10 m tj lager med gräs. Därunder ett 0,2 m tj utfyllnadslager av brunt grus med enstaka frag BII4 & fåjans. Under fanns en utfyllnad av 0,4-0,3 m st spräckta stenar, vissa med borrhål. Därunder fanns ett, ca 0,2 m tj, utfyllnadslager av tegel, kalkbruk, flaskor från 1900-tal. Under fanns ett, ca 0,5 m tj, utfyllnadslager av träflis, stockar, stenar samt rikligt med porslin och flaskor 1900-tal som vilade på undergrunden som bestod av grå siltig lera, sjöbotten. Vatten rann in i schaktet.
2	4,9	3,0	1	0,10 m tj lager med gräs. Därunder fanns ett ca 0,8 m tj, fyllnadslager av sentida sopor, sten, tegelkross som vilade på undergrunden av ljusgrå sandig siltig morän.
3	7,7	2,5	0,5	0,10 m tj lager med gräs. Därunder fanns ett ca 0,3 m tj lager med grus. Under fanns ett ca 0,1 m tj lager av ljusgrå sandig siltig morän som vilade på berg.
4	8,8	3,8	1,4	0,45 m tj lager med grus. I schaktetes södra kant fanns 5 stenar, ca 1x0,6-0,6x0,4 m st, i rad (Ö-V) med flata sidor mot söder. Stenarna fortsatte mot väster. I öster var konstruktionen skadad. Norr om stenraden vidtog grusig sand och sten, ca 0,3 m st.. Under fanns ett, ca 0,4 m tj, lager av brungrå humös silt med träflis, pinnar, stockbitar, kritaopor (1700-tal) som vilade på undergrunden av ljusgrå blöt lera.
5	10,6	3,3	1,1	0,30 m tj lager med grus. Därunder fanns ett, ca 0,6 m tj, skikt med sten och grusig sand. Under fanns ett ca 0,1 m tj, brunt lager av sand med träflis, ben, BII4, CII, spik, kritaopor (1700-tal). Lagret täckte delvis ett, bryggfundament (A1) som vilade på undergrunden av ljusgrå lera.
6	3,4	2,7	1,2	0,5 m tj lager med grus. Därunder fanns ett, ca 0,6 m tj lager med rivnings- och byggsopor i form av tegel och metal, samt flaskor från 1900-talet. Därunder fanns undergrunden som bestod av gråbeige siltig lera.

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivning

A1. Bryggfundament.

Höjd: 0,2 m

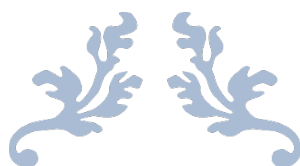
Bredd: 2,0 m

Längd: 4,5 m

Beskrivning: Påträffades i schakt 5, cirka 1 meter under markytan. Anläggningen var cirka 4,5 meter lång och 2 meter bred, orienterad i östvästlig riktning. Den bestod av 5 delvis förmultnade runda och kluvna stockar, cirka 2,0-x1,2, 0,10-0,15 meter stora som låg i nord-syd respektive öst-väst. Mellan och invid stockarna fanns ett 20-tal rundade, cirka 0,5-0,15 meter stora stenar som vilade på ljusgrå lera. Runt anläggningen fanns ett 0,10-0,05 meter tjockt utkastlager i form av brun sand som innehöll träflis, djurben, yngre rödgods, stengods, fajans, kritpipor, sänkestenar, spik och andra metallföremål. Fynden kan i huvudsak dateras till 1700-tal. Konstruktionen A1 bedöms utgöra ett fundament till en brygga från samma tid som de påträffade fynden. I schaktets västra ände fanns berg, cirka 0,5 meter under markytan, som bör ha fungerat som fundament till bryggan närmast Storgatan.

3. Fyndregister

F nr	Kontext	Sakord	Hel/frag	Material	Typ	Vikt	Antal	Beskrivning
1	Schakt 5	Eldslagningsflinta	Hel	Flinta	Bränd flinta	13,92	2	Två bitar flinta med bruksretuscher på vardera en kant.
2	Schakt 5	Kruka	Frag	Keramik	BI4	149,92	3	Uåtsvängd mynning med hank, svart invändig glasyr. 1700-tal.
3	Schakt 5	Fat	Frag	Keramik	BI4	105,78	3	Platt botten med del av buk och brätte, svart invändig glasyr 1700-tal.
4	Schakt 5	Kruka	Frag	Keramik	BI4	111,14	2	Lätt utåtsvängd mynning och konvex buk, brunsvart invändig glasyr. Metallisk guldglänsande utvändig glasyr med spår av mönster i form av snedställda streck vid mynning och växtornamentik på piplera.
5	Schakt 5	Trebensgryta	Frag	Keramik	BI4	18,20	1	1600- tidigt 1700-tal.
6	Schakt 5	Skål	Frag	Keramik	BI4	32,42	1	Mynningsbit, invändig brungrön knottrig glasyr. 1600- tidigt 1700-tal.
7	Schakt 5	Tallrik/Fat?	Frag	Keramik	Fajans	7,98	1	Mynning med horisontellt ställd hank, mörkbrun-svart invändig glasyr med mönster i form av linjer och vågband på piplera. (1600-tal)-1700-tal.
8	Schakt 5	Tallrik/Fat	Frag	Keramik	Fajans	2,44	1	Vitgrå glasyr på in- och utsida. Gult gods. Rörstrand? 1700-tal.
9	Schakt 5	Krus?	Frag	Keramik	CII	1,16	1	Vit delvis spjälkad glasyr på in- och utsida. På insidan målade snedställda streck i blått. Gult gods. Holland. Sent 1600- tidigt 1700-tal.
10	Schakt 5	Krus	Frag	Keramik	CII	49,46	1	Holland. Sent 1600- tidigt 1700-tal.
11	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		55,70	17	Westerwaldtyp. Glaserad utsida med ljusgrå färg och med ett kornblått fält. Brunröd insida. Vitaaktigt gods. Sent 1600- tidigt 1700-tal.
12	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		10,72	3	Westerwaldtyp. Platt botten, närmast rak fot. Genomskinlig glasyr, vitgrå färg med en rand av koboltblå färg. Sent 1600- tidigt 1700-tal.
13	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		5,36	1	Anonyma skaft.
14	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		8,42	1	Tre skaft med Taggband- och rilldekor. 1700-tal.
15	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		13,30	1	Fragmenterat piphuvud med liten spetsig klack. Möjligen Holland. 1700- 1730.
16	Schakt 5	Kritpipa	Frag	Piplera		10,04	1	Relativt stort piphuvud med liten flatbottnad klack. Vid ena sidan av klacken finns en stämpel. Enligt AA: Klacken märkt med N/3. Troligen svensktillverkad vid Olof Forsbergs pipfabrik i Stockholm 1729- 1759.
17	Schakt 5	Sänkenstenar	Hel	Näver och bergart		581,45	2	Relativt stort piphuvud med flatbottnad klack med bottenstämpel. Enligt AA: Klackmärke med krönt SH. Kronan är otydligt. Troligen tillverkad av Steven de Jong, Gouda, Holland, 1730-1740.
18	Schakt 5	Gångjärn	Hel	Järn		208,30	1	Relativt stort piphuvud med lång spetsig klack. Vid ena sidan av klacken finns en stämpel och på piphuvudet finns ytterligare en stämpel med en vapensköld. Enligt AA: Svensk pipa med dekoren Krönt vapensköld med gripen. Märket på sorten/klacken är krönt ett A och krönt O. Tillverkad av Anders Örnbeck i Stockholm 1751-1760.
19	Schakt 5	Fönsterbeslag	Hel	Järn		11,28	1	Rund sten i näverpaket.
20	Schakt 5	Nål	Hel	CU-leg		1,02	1	Kraftig tånge som övergår till en flat platta som avslutas i rundel för hanen. Plattjärn med utsvällande ände med en spets i mitten. Hatt- el. hämmål?

Analys av keramik från Kv. Baderskan, Mariefred

Mikael Johansson

ARKEO keramikanalyser

Rapport 6, 2020

Inledning och frågeställningar

Denna analys har genomförts på ett arkeologiskt fyndmaterialet från kvarteret Baderskan i Mariefred. Det rör sig om 14 keramikskärvor registrerade under nio fyndposter (F2–10). Syftet har varit att identifiera och datera keramiken.

Analysresultat

F2–6 innehåller 10 skärvor av blyglaserade lergodskärl, så kallat yngre rödgods (BII4). Glasyren på dessa skärvor är starkt missfärgad och inga av de ursprungliga färgerna finns kvar. Idag har glasyren en svartbrun färg men den har från början haft färgtoner i brunt och gult, samt troligen grönt. Att missfärgad blyglasyr förekommer på yngre rödgods som påträffas i vattenområden är inte ovanligt.

Det yngre rödgodsmaterialet innehåller delar av fem olika kärl. F2 utgörs av tre skärvor från en invändigt glaserad och hankelförsedd kruk med en utsvängd och kälad mynning. Krukan har en utformning som är vanligt förekommande på krukor under 1700-talet. F3 innehåller tre skärvor av ett invändigt glaserat lågt fat som i formen liknar en tallrik. Fat av denna typ är tidstypiska för 1700-talet och det är vanligt att de har en med kopparoxid grönfärgad glasyr. Vanligtvis är faten också försedda med en vitlere-engobe under glasyren, dvs. fatens insida har helt täckts med en vit lera. Vitleran skapar en fylligare färgton. Om blyglasyren inte färgas så lyser leran gul genom glasyren. Rester av vitlera kan observeras på det påträffade fatet (F3).

F4 utgörs av två skärvor från en in- och utvändigt glaserad kruk med ett i vitlera målat dekormönster på utsidan. Krukor av denna typ börjar tillverkas vid slutet av 1600-talet och var populär under 1700-talets första hälft. Även F6 som är ett mynningsfragment av en skål med hänkel har dekormönster i vitlera. Dekoren finns på skålens insida och den består av två koncentrisk linjer och en våglinje. Denna enkla form av dekor förekommer på skålar redan under 1600-talet men skålens form och inåt lutande mynningskant pekar mot en datering till 1700-tal, alternativt sent 1600-tal.

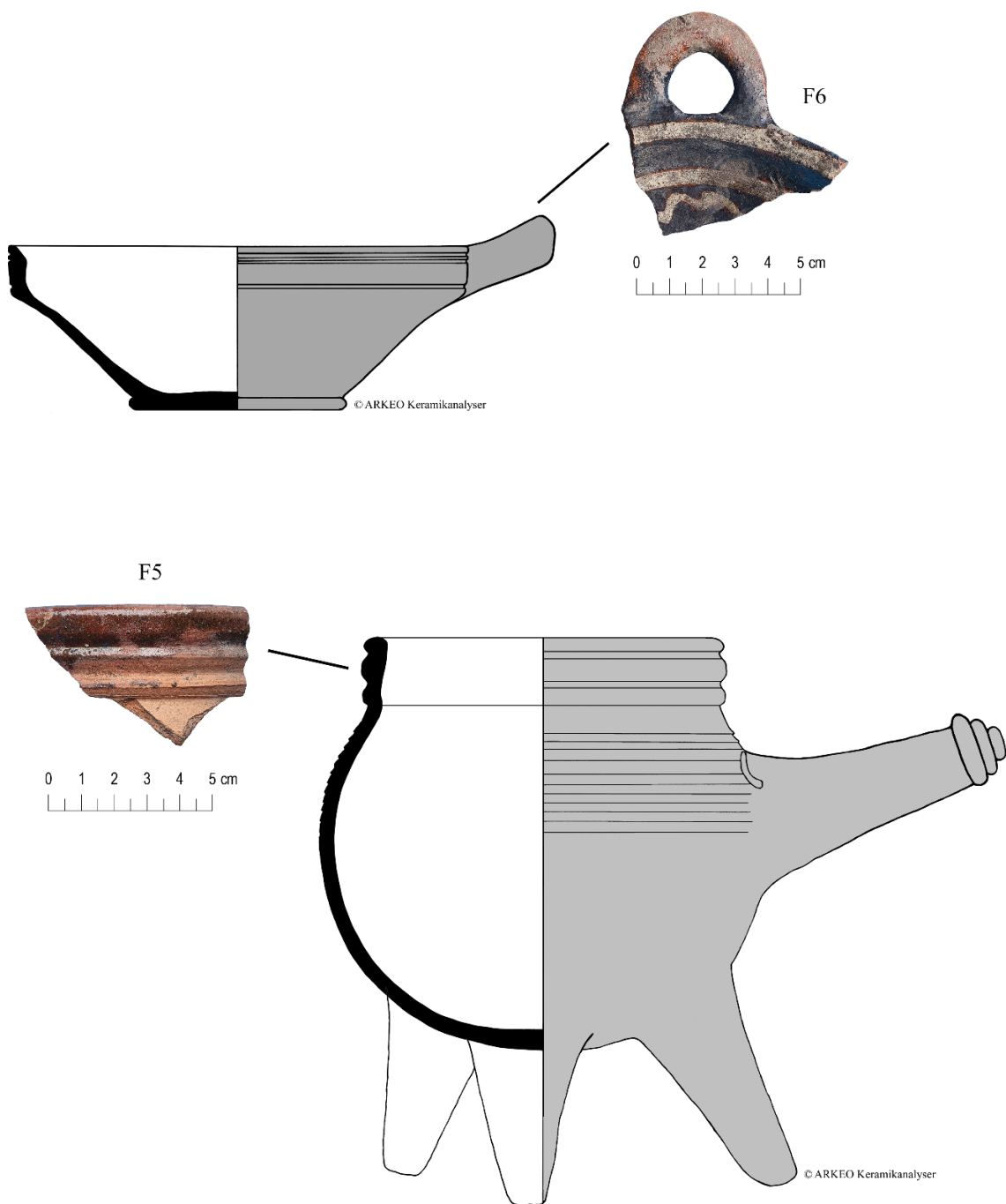
Den sista rödgodsskärvan är en mynningsbit till en trebengryta (F5). Mynning är av en typ som introduceras på trebengrytor under början 1600-talet och som sedan lever kvar in i 1700-tal första hälft.

Två fajansskärvor finns också i keramikmaterialet men de är mycket små och delvis skadade (F7–8). Troligen rör det sig om bitar från tallrikar/fat och på den ena skärvan finns en blå streckdekor. Den dekorerade skärvan är förmodligen inte av inhemsk produktion utan troligen från Holland. Sannolikt ligger dateringen i sent 1600-tal till 1700-talets början.

F9–10 är två stengodsskärvor (CII) från dryckeskrus tillverkade i Westerwald-området i Tyskland. Båda har en utvändig blå och grå saltglasyr. Den ena skärvan är en liten hals/bukbit (F9) och den andra ett bottenfragment (F10). Bottenskärvans storlek och utformning antyder att den kan härröra från en typ av rundbukigt krus på tyska kallat för *Kugelbauchkrug*, dessa krus tillverkas under 1600-talets andra hälft och 1700-talets början.

Figur 1. Foto av insidan av en bottendel till ett fat (F3), samt utsidan av en mynningsbit med hank till en kruka (F2). Kompletterande teckningar visar fatets och krukans sannolika utformning. Fynden avbildade i skala 1:2, teckningarna ej skalenliga gentemot fynden. Bildsammanställning och teckningar: Mikael Johansson, ARKEO Keramikanalyser.

Figur 2. Foto av insidan av en skål med målad dekor i vitlera (F6), samt utsidan av en mynningsskärva till en trebensgryta (F5). Kompletterande teckningar visar skålens och trebensgrytans sannolika utformning. Fynden avbildade i skala 1:2, teckningarna ej skalenliga gentemot fynden. Bildsammanställning och teckningar: Mikael Johansson, ARKEO Keramikanalyser.

5. Fotodokumentation

Schakt 1. Under gräsmattan fanns ett lager med sten och stora mängder med bland annat glasflaskor och järnskrot från 1900-talet som vilade på undergrunden. Bilden är tagen från söder. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 2. Patrik rensar schaktets botten som bestod av grå silt. Bilden är tagen från öster. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 3. Under gräs och utfyllnadslager framkom berg. Bilden är tagen från norr. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 4. Ytligt i schaktet påträffades huggna stenar i rad som ingår i skoningen för markutfyllnaden som Strandrestaurangen vilar på. Bilden är tagen från öster. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 5 med det påträffade bryggfundamentet A1. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 6. I schaktet framkom rikligt med sentida sopor och rivningsmassor. Bilden är tagen från väster. Foto: Lars Norberg 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

F2, en kruka och F3, ett fat (i mitten) som båda uppvisar färgförändrad glasyr. Anledningen beror på den miljö som keramiken legat i. Yngre rödgods, 1700-tal. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Ytterligare ett exempel på hur glasyren har förändrats på grund av den miljö som keramiken legat i. F4, en kruka med glasyr på både in- och utsida, som antagit en metallisk glans. Yngre rödgods, 1700-tal. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

I anslutning till bryggfundamentet påträffades en botten till ett krus av Westerwaldtyp, F10. Stengods, 1600-1700-tal. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Tre piphuvuden med stämplat. Från vänster F14 (Stockholm 1729-1759), F15 (Holland, 1730-1740) och F16 (Stockholm 1751-1760). Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Detalj av F16 med en stämpel på piphuvudet med en krönt vapensköld och en grip. 1751-1760. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Två nätsänken tillverkade av rundade stenar i näver, F17. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

